

ІСПИТ НА САМОСТІЙНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА ВИТРИМАЛА...

Історія формування кримінально-виконавчої системи нашої держави мала тривалий характер і простягнулася крізь усю канву XIX та XX століть. За цей час установи виконання покарань змінювали не лише свій статус, а й загальний зміст діяльності.

Унормована практика виконання кримінальних покарань на території нашої області починалася з трьох повітових тюремних замків – Олександрівського, Мелітопольського та Бердянського, які фактично виконували функцію місць попереднього ув'язнення, а подекуди і установ виконання покарань.

На сучасному етапі процес виконання кримінальних покарань в регіоні здійснюється через розгалужену мережу поділених за рівнем безпеки та за спеціалізацією установ, що, крім ізоляції злочинців, забезпечують їх ресоціалізацію.

Своєрідним підсумковим етапом у реформуванні кримінально-виконавчої системи стало 22 квітня 1998 року. Саме у цей день було утворено самостійний центральний орган влади у сфері кримінально-виконавчих правовідносин – Державний департамент України з питань виконання покарань, який відзначатиме у 2008 році свій перший визначний ювілей.

На даний момент до складу Департаменту, що у 2005 році набув статусу Державної кримінально-виконавчої служби, входять 183 установи, у яких утримується понад 160 тисяч засуджених і осіб, взятих під варту, та 703 підрозділи кримінально-виконавчої інспекції, на обліках яких перебуває понад 160 тисяч засуджених. Функціонування Державної кримінально-виконавчої служби забезпечує майже 48 тисяч осіб з числа персоналу органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

У складі запорізького регіонального управління Департаменту знаходиться два слідчі ізолятори, дві колонії мінімального рівня безпеки (із загальними та із полегшеними умовами тримання), п'ять установ середнього рівня безпеки (три з яких, за старою класифікацією, – колонії

суворого режиму), одна виховна колонія (єдина в країні для засуджених дівчат) та виправний центр. Діяльність управління та установ забезпечує майже 3 тисячі осіб з числа атестованих співробітників та державних службовців.

У загальному підсумку управлінню підпорядковано одинадцять установ, в яких на даний час утримується понад 10 тисяч осіб. Водночас на обліку 31 підрозділу кримінально-виконавчої інспекції регіону перебуває біля 9 тисяч осіб, засуджених до покарань не пов'язаних із обмеженням або позбавленням волі.

Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань Запорізької області активно спрямовується на досягнення позитивних результатів в службовій діяльності.

Здійснені за останній час конкретні заходи дали змогу зробити ряд дієвих кроків до зміцнення законності в місцях позбавлення волі.

Не останню роль тут відіграла позитивна тенденція до збільшення кількості альтернативних видів покарань, що, загалом, свідчить про поступову переорієнтацію каральної політики держави та позитивні соціально-структурні зрушення у нашому суспільстві.

Проте персонал кримінально-виконавчої системи регіону не має наміру втрачати пильність. Він і надалі ретельно та у повному обсязі буде виконувати завдання, спрямовані на всебічний захист держави, суспільства і громадянина шляхом ізоляції та ресоціалізації злочинного елемента.

Приємно відзначити, що значну допомогу у професійній діяльності співробітників нашої системи надають не лише колеги із інших правоохоронних органів – міліції, прокуратури, СБУ, – а й представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Також колектив співробітників кримінально-виконавчої системи регіону завжди відчуває діяльну підтримку із боку Запорізької єпархії Української Православної Церкви.

Зрештою, управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Запорізькій області завжди готово до співпраці з усіма, хто ставить за мету зміцнення законності у державі та збереження духовного здоров'я суспільства.

Начальник управління

Суров В.Ф.

УСТАНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ ОБЛАСТІ

СЛІДЧІ ІЗОЛЯТОРИ – БРАМА СИСТЕМИ:

Запорізький слідчий ізолятор

Запорізький слідчий ізолятор є правонаступником Олександрівського тюремного замку, заснованого у 20-х роках XIX ст. і зруйнованого Повстанською армією Нестора Махно у жовтні 1919 року.

Слідчий ізолятор було обладнано на місці дитячого притулку у 1930-х роках. Тривалий час він функціонував як Запорізька тюрма НКВС (МВС) № 1. Офіційний статус слідчого ізолятора установа набула в 1964 році.

Запорізький СІЗО призначений для тримання осіб, відносно яких судом обрано як запобіжний захід взяття під варту. Також в установі під охороною тримаються засуджені – до моменту їх відправки до суду або установи виконання покарань. При Запорізькому СІЗО функціонує арештний дім.

Будівля дитячого притулку, що на розі вулиць Червоногвардійської та Гоголя, є пам'яткою архітектури Олександрівська XIX століття. Тепер тут розміщується один з режимних корпусів Запорізького СІЗО

Вільнянський слідчий ізолятор

Вільнянський слідчий ізолятор розташований неподалік селища Кам'яне Вільнянського району. Його було утворено в 1992 році на базі лікувально-трудового профілакторію № 34. Фактично це наймолодша установа кримінально-виконавчої системи регіону.

В липні 2002 року на території Вільнянського слідчого ізолятора розпочато будівництво нового режимного корпусу, обладнання якого здійснюватиметься із урахуванням вимог стандартів Ради Європи.

У Вільнянському СІЗО утримуються аналогічні до попередньої установи категорії спецконтингенту, який, на відміну від Запорізького СІЗО, надходить переважно з сільської місцевості.

ВИПРАВНІ КОЛОНІЇ – ОСТОВ СИСТЕМИ:

Вільнянська виправна колонія № 20 *(середній рівень безпеки)*

Вільнянська виправна колонія № 20 – найстарша колонія області. Свій початок вона бере з Софіївської дитячої колонії № 1, яка була заснована у 1928 році і перепрофільована у сільськогосподарську установу після 1932-1933 років, коли у країні лютував голод.

Остаточно в промислову установу колонія перетворена у середині 1970-х років.

Вільнянська виправна колонія тривалий час тримає першість серед установ області не лише за виробничими показниками, а й у справі збереження і примноження професійних традицій.

У 2005 році при колонії освячено храм в ім'я Святої Великомучениці Анастасії Узорешительниці.

В установі тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини. При установі функціонує республіканська психіатрична лікарня для засуджених чоловіків

Софіївська виправна колонія № 55 *(середній рівень безпеки)*

Установа була утворена після винесення з об'єктів Запорізького моторобудівного заводу контрагентської колонії № 159. Це сталося у 1962 році. Для облаштування колонії у сільській місцевості було виділено ділянку консервного заводу виправно-трудова колонія № 20. З того часу установа № 55 та установа № 20 є найближчими серед колоній області сусідами.

Сьогодні Софіївська виправна колонія № 55 забезпечує функціонування двох важливих підрозділів – міжобласної лікарні для засуджених чоловіків, хворих на туберкульоз, та сектору максимального рівня безпеки для тримання чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі. Решту спецконтингенту установи складають чоловіки, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Бердянська виправна колонія № 77 *(мінімальний рівень безпеки)*

Саму колонію засновано у 1959 році, проте історія виправних установ портового міста Бердянськ уходить корінням у середину XIX століття.

На даний час в Бердянській виправній колонії утримуються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості.

Оріхівська виправна колонія № 88 (середній рівень безпеки)

Виправна колонія була заснована у 1962 році в селі Мала Токмачка Оріхівського району. За роки свого існування установа стала школою професійної майстерності для багатьох керівників кримінально-виконавчої системи. Саме тут виявився талант організатора першого Голови Держдепартаменту з питань виконання покарань Штанько Івана Васильовича, що очолював колонію на початку 1970-х років. Тривалий час начальником ВТК № 88 був Тетерук Валерій Володимирович – перший начальник управління Держдепартаменту в Запорізькій області, якому було присвоєно звання генерала. Свою долю із даною установою пов'язав колись і начальник Кіровоградського юридичного інституту Петков Валерій Петрович, який перебував на посаді заступника начальника установи із політико-виховної роботи.

Спецконтингент установи складають чоловіки, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

Біленьківська виправна колонія № 99 (середній рівень безпеки)

Установа заснована у 1962 році у с. Біленьке Запорізького району. Її інтенсивний розвиток припадає на 1970-ті роки. В 1978 та 1979 роках Міністерство внутрішніх справ УРСР закріпило за ВТК № 99 звання «Колонія високопродуктивної праці та зразкової поведінки». Колонія була базовою установою управління ВТУ УВС виконавчого комітету Запорізької обласної ради по впровадженню та розповсюдженню передового досвіду роботи. Особовий склад установи неодноразово демонстрував високі досягнення у спортивних змаганнях.

В колонії тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Кам'янська виправна колонія № 101 (середній рівень безпеки)

В 1961 році на ділянці № 1 Червоноармійської сільгоспколонії (сьогодні – ВК № 20) було утворено перший в області лікувально-трудовий профілакторій. Після невдалої передислокації даної установи у місто Запоріжжя, на контрагентські об'єкти «Запоріжалюмінійбуду», її було повернено в 1967 році у сільську місцевість – селище Кам'яне Вільнянського району, де установа отримала найменування ЛТП № 6.

На базі вказаної установи виникла Кам'янська виправна колонія № 101, де тримаються засуджені, що вже відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ УСТАНОВИ – ОЗНАКА РОЗВИНУТОСТІ СИСТЕМИ:

Веселівська виправна колонія № 8 (мінімального рівня безпеки)

Дана кримінально-виконавча установа спеціалізується на сільськогосподарському виробництві, що дозволяє забезпечити потребу решти установ області в окремих продуктах харчування.

Колонія виникла на базі лікувально-трудового профілакторію № 47, утвореного у районному центрі Веселе в 1986 році. В 1991 році після значного скорочення спецконтингенту профілакторій було перепрофільовано у сільськогосподарську колонію (ВТК № 8) і винесено у село Озерне.

В установі можуть триматися чоловіки, засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки.

Дружелюбівський виправний центр № 1 (установа відкритого типу)

В 1988 році сформовано колонію із сільськогосподарським профілем виробництва – Дружелюбівську ВТК № 1. Свою назву установа отримала від населеного пункту, навколо якого розташований основний масив її земель, – село Дружелюбівка Вільнянського району.

Зі вступом у силу в 2004 році нового кримінально-виконавчого законодавства у країні почали створюватися спеціальні установи для тримання осіб, засуджених до обмеження волі. Одна з таких установ була утворена на базі колонії № 1. Зараз це Дружелюбівський виправний центр № 1, де тримаються чоловіки, засуджені до обмеження волі або переведені з випраних колоній за постановою суду у порядку заміни покарання на більш м'яке.

Мелітопольська виховна колонія (спеціальна виховна установа)

Це єдина в Україні установа, де відбувають покарання у виді позбавлення волі неповнолітні дівчата.

Колонію було утворено в 1967 році. Перші вихованки (152 дівчини) прибули до Мелітополя зі Старобельської ВТК. Ці дівчата були розбещені, не хотіли працювати та не підкорялися режимним вимогам.

З часом педагогічний колектив установи кардинально переломив ситуацію і сьогодні Мелітопольська виховна колонія справедливо вважається однією з найкращих серед спеціальних виховних установ.

ДО ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Укладач: Кравчук П.П. / за редакцією Сурова В.Ф.

Зміцнюючи позиції Росії у давньому протистоянні із Туреччиною на півдні сучасної України, імператриця Катерина II у 1770 році доручає Сенату зводити нову Дніпровську фортифікаційну лінію.

В будівництві укріплень Дніпровської лінії разом з інженерними командами було задіяно і зсильнокаторжний контингент. Не дивно, що серед перших будівель однієї з найбільших на лінії Олександрівської фортеці значився під 1775 роком острог.

Більше того, вивільнені від карного переслідування держави «колодники» і «каторжники» у період між 1775 та 1797 роками становили вагому частку у прирості народонаселення Олександрівського форштадту (згодом – посаду). Вони осідали на р. Московка, між тогочасним містом і фортецею, утворюючи поселення з невеликих землянок і мазанок – Невінчаний куток (ця назва пішла від практики відлучення зсильнокаторжних від «святих таїнств», у тому числі, вінчання).

Ці та інші встановлені істориком Яковом Новицьким факти підказують, що історію в'язничної системи Запорізького регіону слід починати із укорінення на землях Війська Запорозького Низового елементів централізованої держави, які було запроваджено через будівництво фортець Дніпровської лінії, зокрема, Олександрівської – попередниці міста Запоріжжя [12, с.12-25].

У зв'язку із набуттям в 1785 році Олександрівським форштадтом статусу посаду не стрічається будь-яких відомостей про зміни у порядку в'язничного тримання в цьому населеному пункті. Зі свідчень городничего Норова можна припустити, що до 1806 року в'язні («колодники») трималися в сінях поліції, що, треба зауважити, було типовим явищем для провінції [12, с.22; 9, с.25].

Лише в 1806 році, коли Олександрівськ став повітовим містом, губернським правлінням було порушено питання про створення у цьому населеному пункті повноцінної тюрми. Спочатку для розв'язання проблеми із приміщенням в'язниці планувалося використати так звану кордегардію (приміщення для військової варти), однак, зваживши на неможливість роздільного тримання у кордегардії здорових та хворих в'язнів, вирішено було винайняти під повітову тюрму великий кам'яний погріб.

Проблема із тюремним приміщенням була розв'язана у такий суперечливий спосіб – найняття погребу – через непорозуміння органів центральної влади (губернське правління) та органів місцевого самоврядування (міська ратуша), які не могли дійти згоди щодо джерел фінансування на обладнання тюремних приміщень. Визнаємо, що і в наш час питання належного утримання місць позбавлення волі вирішується занадто однобоко. Органи місцевого самоврядування і досі вважають в'язничну проблематику «справою казни», водночас забуваючи, що в'язні кінець-кінцем повертаються до територіальної громади.

Так чи інакше будівля Олександрівської тюрми вже у середині XIX століття мало чим нагадувала про перипетії перших років становлення повітової в'язниці. Відвідавши у 1856 році м. Олександрівськ, український етнограф О.С. Афанасьєв-

Чужбинський писав: «*Лучшее здание в Александровске – острог, который, как говорят, наполняется большим числом колодников, потому, что это большой уезд*» [3, с.141].

Вочевидь, за суттю Афанасьєв-Чужбинський був правий, але формально він помилився, адже за своїм статусом Олександрівськ, як повітове місто, мав не просто острог, а тюремний замок. Те саме стосується і решти повітових міст, які через понад вісімдесят років увійдуть до складу майбутньої Запорізької області (Бердянськ та Мелітополь).

На даний час про Олександрівський тюремний замок відомо небагато. Принаймні можна з впевненістю казати, що його було зведено не на тому місці, яке вказувалося у плані забудови Олександрівська, затвердженому Катеринославським губернським правлінням. Ця обставина стала у 1858 році приводом для нарікань міської ратуші щодо загальної хаотичності забудови міста і необхідності у впорядкуванні цього процесу [3, с.235].

Звісно, попри невідповідність розташування тюремного замку генеральному плану, він лишився на місці і навіть окреслив свою присутність у топонімії Олександрівську. Так вулиця, відома тепер в Запоріжжі під назвою Жовтнева, раніше звалася Тюремною, а земельна ділянка, що відійшла під забудову військового шпиталю, іменувалася Тюремною площею, на якій, згідно відомостей Анкети про місто Олександрівськ за 1903 рік, був висаджений громадський сад загальною площею понад півтори гектари (1 ½ десятини) [12, с.32; 3, с.326].

Повітовий справник.
Форма зразка 1884 року

Тюремні замки перебували у віданні поліцейського відомства, підрозділи якого очолювалися на місцях повітовими справниками (у великих містах – поліцеймейстерами). Безпосереднє керівництво місцями ув'язнення здійснювалося уповноваженими наглядачами у класному чині, як правило, помічника поліцейського приставу (поліцейського наглядача)

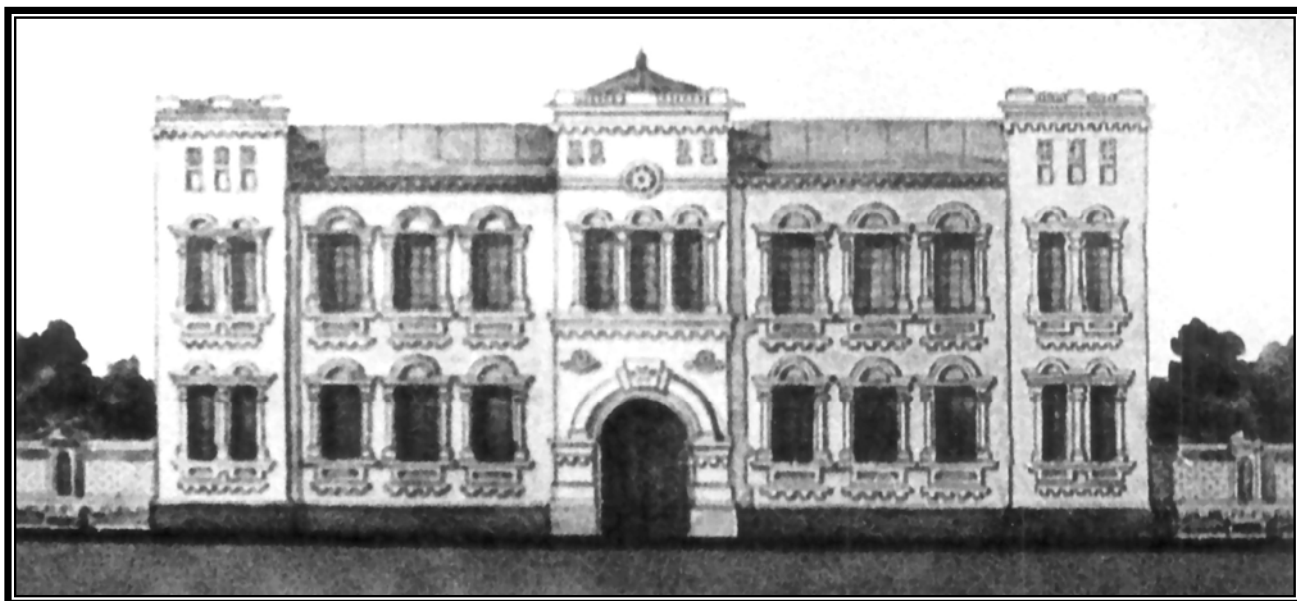

Помічник поліцейського приставу.
Форма зразка 1884 року

З інших джерел відомо, що у 1884 році поблизу Тюремної площі можна було натрапити на три питвенних заклади: у дворі Алея Янковського, у дворі спадкоємців М. Крагера та у дворі Омеляна Білоуса. Прізвища власників вказаних дворів доречно підкреслюють строкатий склад населення Олександрівську – типового повітового міста тогочасної Південної Росії [3, с.313].

Внутрішній лад Олександрівського тюремного замку лишається малоз'ясованим. З новітніх краєзнавчих розвідок та з інформації, яку було зібрано в

1894 році міською управою у зв'язку зі спробою заснування чоловічої гімназії, постає факт існування при замку домової церкви на честь Святителя Миколая [15; 3, с.237]. У свою чергу, зі світлини, яка експонується в Запорізькому краєзнавчому музеї можна дізнатися, що даний замок мав двоповерхову будову.

Олександрівський тюремний замок.
Друга половина XIX – початок XX століття

Та все ж таки уявлення про внутрішній лад Олександрівського тюремного замку можна розширити, для чого треба згадати, що за часів імператора Миколи I в Росії розпочалася уніфікація тюремної справи. 26 травня 1831 року схвалено єдину тюремну інструкцію, яка визначила обов'язкові для всіх тюрем правила внутрішнього розпорядку [9, с.22].

Зазначене дає право припустити, що звичайні тюрми як то у внутрішніх районах імперії (в Суздалі, Муромі, Переславлі), так і на її півдні (в Олександрівську, Бердянську, Мелітополі) мали схематично схожу будову і подібний розподіл приміщень.

Для з'ясування порядку в тюремному замку м. Олександрівськ, цілком можна спиратися на доповідну записку Міністру внутрішніх справ, складену Володимирським губернським правлінням в 1862 році. Наразі йдеться про тюрми в Суздалі, Коврові, Шує, Гороховце, Судогді, Муромі, Меленках, Олександрові, Переславлі та Юр'єві:

«Тюрьмы эти находятся при уездных присутственных местах. Состоят из каменных двухэтажных зданий, в которых устроено шесть отдельных помещений, по три в каждом этаже. В этих-то помещениях распределены арестанты и тюремная стража различно в разных городах, смотря по удобству, в данное время условиям. Вообще, размещение в этих тюрьмах представляется в следующем виде: в нижнем этаже одна камера занимается караулом, другая – больницей, третья – женщинами. В других трех камерах размещаются арестанты-мужчины: взрослые и малолетние, осужденные, подсудимые и пересыльные» [9, с.22-23].

У тексті наведеного документу містяться також посилання і на проблеми в порядку утримання в'язнів в деяких тюрмах:

«...бывает то, что преступники, поодиночке сознавшись или дав известные показания перед следствием, соединясь вместе, производят давление, как закоренелые преступники на других арестантов, еще не совершенно нравственно испорченных, а иногда и невинных.

В одной из уездных тюрем малолетние заключенные содержались вместе со взрослыми» [9, с.24-25].

У підсумку автор доповідної записки губернський стряпчий з карних справ Ранг доходить невтішного висновку для повітових в'язниць: *«...Большая часть тюрем в уездных городах и положительность предоставляет мало удобств к исполнению законов, так и системы содержания арестантов...» [9, с.25].* На жаль, немає достатніх підстав вважати, що в Олександрівському тюремному замку справи ішли краще.

Й наврядчи у провінційному Олександрівську ХІХ століття, дуже схожому, за гадкою Афанасьєва-Чужбинського, своїм уповільненим життям на гоголівський Миргород, у чомусь справи могли йти інакше, аніж на решті імперських обширів.

До 1819 року, до відповідної заборони Олександра І, тут, певно, як і в інших містах Росії, харчування тюремного контингенту здійснювалося шляхом виводу закутих (зв'язаних) по три «колодників» на міську площу для збору під контролем наглядача подавання [7, с.69]. Звісно, у кінцевому підсумку функцію продовольчого забезпечення тюрем перебрала на себе держава. Але навіть за цих умов аж до 1825 року в'язні цілком легально могли отримувати через передачі спиртні напої – вино і горілку [7, с.71]. Ця практика припинилася лише за клопотанням Товариства піклування про тюрми, напівдержавної організації, що відіграла із моменту свого утворення в 1821 році велику роль у гуманізації тюремного побуту.

Якщо тюремна адміністрація переймалася переважно режимно-охоронною діяльністю, то на місцеві відділення Товариства піклування про тюрми, у тому числі Олександрівське, покладалися такі обов'язки, як організація медичного і матеріально-речового забезпечення в'язнів, розподіл гуманітарної допомоги, духовне окормлення і навчання в'язнів тощо.

Діяльність цього Товариства почала згортатися лише після 1879 року, коли в складі МВС було утворено Головне тюремне управління і, відповідно, розпочалися процеси централізації в усіх сферах життя міст ув'язнення [7, с.72]. Але навіть після перетворення у 1893 році відділень Товариства на Тюремно-благодійні комітети, що вже не мали системних функцій із забезпечення контролю за тюремним життям, громадська опіка місць ув'язнення лишалася важливим елементом у тогочасних відносинах держави і суспільства. Принагідно відзначимо, що у послужному списку найвизначнішого з міських голів Олександрівську Фелікса Францевича Мовчановського стрічається запис про членство в повітовому відділенні Товариства піклування про тюрми [3, с.375].

У ХХ століття Олександрівський тюремний замок увійшов ординарною повітовою в'язницею на 100-120 арештантів [3, с.332]. Загальна ж чисельність населення Олександрівського повіту становила у 1904 році майже 340 тис. осіб [3, с.333].

Стабільне і розміряне життя Олександрівської тюрми перервав 1905 рік. У жовтні цього року відбувся погром єврейського населення міста, а у грудні на хвилі

загострення в країні соціально-політичних протиріч відбувся збройний виступ робітників Південних та Катеринославських залізничних майстерень міста.

Тільки за три місяці (до березня 1906 р.) кількість заарештованих сягнула біля 800 осіб [12, с.43]. Звичайно, таке навантаження для Олександрівського тюремного замку було більш ніж надмірним і, хоча б влада й намагалася розосередити вновприбулий контингент рівномірно по інших в'язницях, треба пам'ятати, що збройні виступи відбулися тоді в багатьох містах Росії, а тому граничне навантаження на тюремну систему зростало усюди.

Якщо у 1898 році в усіх 884 тюрмах імперії утримувалося 83 209 в'язнів, то у 1909 році їх налічувалося вже понад 180 тисяч [16]. Такі темпи росту тюремного населення, що були забезпечені головним чином після 1905 року, аж ніяк не відповідали можливостям апарату тогочасної кримінально-виконавчої системи у частині організації належних умов тримання спецконтингенту. Цілком закономірно у суспільстві почало ширитися обґрунтоване незадоволення побутом в'язнів. Як наслідок, 15 жовтня 1907 року член «Північного бойового летучого загону» партії соціалістів-революціонерів (есерів) Євстоія Рогознікова застрелила начальника Головного тюремного управління МВС Росії дійсного статського радника Максимовського.

І це був не єдиний, за суттю, варварський приклад, коли представники новомодних революційних течій виказували своє невдоволення існуючим державно-політичним ладом через нівечення тюремних будівель або переслідування тюремного персоналу. Так навесні 1918 року за рішенням штабу Першої радянської червоної бригади (згодом - Повстанської армії), очолюваної Нестором Махно, на повітря було висаджено Бердянську повітову тюрму [10, с.52]. Те саме у жовтні 1919 року сталося із Олександрівською тюрмою. Спецконтингент обох в'язниць було розпущено.

*Скульптурний портрет
Нестора Махно*

*Нелюбов революціонера-анархіста
Нестора Махно до тюрем мала давню
історію. Він неодноразово потрапляв до
місць ув'язнення, внаслідок чого до кінця
життя потерпав від хронічного перебігу
туберкульозу. Наразі маємо особову
справу Нестора Махно, яка була заведена
при його надходженні до
Катеринославської губернської тюрми*

*Титул особової справи
громадянина Н.І. Махно*

Однак не слід вважати, що за бурхливих революційних часів тюремна справа була вкрай занедбана. Після приходу у квітні 1918 року до влади гетьмана Павла Скоропадського, який зажадав ліквідації в Україні анархо-кримінальної ситуації, було утворено Головне управління місць замкнення та введено у дію Статут для цього органу влади.

Діяльність Управління розпочалася з упорядкування системи керівництва місцями позбавлення волі, для чого було визначено п'ять «рядів» (розрядів) тюрем. Бердянська та Мелітопольська повітові тюрми були віднесені до IV розряду

(наповнюваність від 150 до 200 арештантів), а Олександрівська – до найчисельнішого V розряду (наповнюваність не перевищувала 150 арештантів) [17, с.20].

Внутрішнє життя в'язнів за доби Гетьманату регламентувалося здебільшого старими царськими настановами. Відповідним був і перелік дисциплінарних стягнень: догана; позбавлення права читання, листування, побачень, купівлі за свої гроші харчів, заборона розпоряджатися половиною зароблених коштів (всі на термін до одного місяця); зменшення їжі, аж до утримання лише на хлібі і воді на термін до трьох днів; поміщення в карцер: «світлий» (на термін до одного місяця) або «темний» (на такий же час, але з дозволом на прогулянку один раз через кожні три доби – на четверту) [17, с.26].

Піклуючись про порядок серед арештантів, не забували за Гетьманату і про їх належне побутове забезпечення. У червні 1918 року тюремним відомством перед Радою Міністрів було порушено питання про ремонтно-будівельні роботи в місцях ув'язнення, адже, як зокрема зазначалося, не дотримуються мінімальні норми площі на одного в'язня – $1\frac{1}{4}$ - $1\frac{1}{2}$ квадратної сажні (1 кв. сажень – 4,5 м²), з урахуванням площі коридорів, господарських приміщень та товщини стін [17, с.28].

Проте, як відомо з історії, далекоглядна політика Скоропадського зі зміцнення державних інституцій не набула належної оцінки в суспільстві того часу. Ні про які ремонтно-будівельні роботи в Олександрівській, нарівно в Бердянській і Мелітопольській тюрмах, після повалення Гетьманату в листопаді 1818 року не могло бути й мови. В Запорізькому регіоні символом хаосу, що набирал обертів, власне, і стало згадане вище нівечення Бердянської та Олександрівської тюрем, цегла яких пішла на господарські потреби місцевих жителів.

З утвердженням наприкінці 1920 року в Олександрівську радянської влади фактично розпочався новий етап в історії кримінально-виконавчої системи регіону.

У 20-х роках в цілому відбувся перегляд завдань та організаційних форм тюремної справи. Почасту на чолі кута ставилася політична доцільність, а тому перші кроки радянської влади у цій сфері державного управління радше нагадували експеримент.

Так, зокрема, з'явилися будинки відбuvання примусових робіт (дома отбывания принудительных работ – «ДОПРы»).

У межах сучасного Запоріжжя (Олександрівськ перейменовано у березні 1921 року) діяло два будинки відбuvання примусових робіт: Кічкаський (№1) та по вулиці Гоголя (№2). Головною метою їх функціонування були не лише ізоляція та покарання «ворожих сил» загалом, а й «перековування» представників «експлуататорських класів» за допомогою соціально-корисної праці. Дані установи діяли за принципом самоокупності, закладеним у Циркулярі Наркомату юстиції РРФСР від 24 травня 1918 року. Вказаний принцип не втратив актуальності і сьогодні [16].

Про внутрішній лад принаймні одного запорізького «ДОПРа», по вулиці Гоголя, відомо з історичної довідки Запорізького СІЗО наступне. Він мав триповерхову будівлю, площа приміщень якої становила 162 м². Самі приміщення було відведено під 13 камер, 2 продовольчі склади та кімнату для чергування. Поруч із основною будівлею розташовувалась менша – одноповерхова, що знаходилася у

спільному користуванні з цивільним населенням. «ДОПР» займав тут 4 кімнати і кухню. Одна кімната призначалася начальнику будинку, друга – заступнику начальника будинку, третя відводилася під канцелярію, а у четвертій було вартове приміщення. Основна будівля була обнесена дротяним парканом заввишки до півтора метри і охоронялася двома зовнішніми та одним внутрішнім постом у три зміни.

Діяльність будинків відбування примусових робіт, зрештою, не виправдала себе. Можливо, тут позначилася і загальна соціально-економічна ситуація в країні за доби НЕПу, коли через безробіття суди неохоче застосовували види покарань, пов'язані із примусовими роботами.

В 1923 році, їдучи у фарватері політики Раднаркому РРФСР і конкретно його постанови «Про зосередження усіх місць ув'язнення в НКВС» від 25 липня 1922 року, український уряд ухвалює рішення про передачу установ виконання покарань із відання Наркомату юстиції до НКВС. Відповідний акт передачі відбувся у щойно утвореному Запорізькому окрузі в березні 1923 року, після чого відомості про місцеві «ДОПРы» не стрічаються.

Хоча стосовно Кічкаського будинку відбування примусових робіт (№1) можна припустити, що його подальша доля певним чином перетиналася зі спеціальною виховною установою – Кічкаською дитячою колонією, про необхідність перенесення якої, у зв'язку із будівництвом Дніпрогесу, згадується у Протоколі засідання бюро Запорізького окружного комітету КП(б)У від 14 грудня 1926 року [2, с.28].

Надалі однотипна дитяча установа стрічається під 1928 роком вже у селищі Софіївка (сучасний районний центр м. Вільнянськ).

У 1993 році було опубліковане важливе свідчення щодо функціонування цієї установи в складних соціально-економічних умовах суцільної колективізації. Йдеться про лист завідуючого Софіївською дитячою колонією до ВУКООПСПЛКИ про загрозу голоду й хвороб серед вихованців від нестачі продовольства. Текст цього документу наводиться нижче [5].

28 березня 1931 р.

Дуже хутко

М. Харків, ВУКСу

Копія: Наркомосвіти

Софіївська дитколонія № 1 (був. Запорізької округи) на сьогоднішній день залишилась без будь-яких продуктів харчування [для] вихованців. Усі кооперативні організації був. Запорізької округи відмовляються постачати продуктами харчування та крамом, мотивуючи тим, що дитколонії зняті з планового постачання, а позапланових фондів немає, про що було доведено до відому усі вищестоящі організації, що діти колонії уже довгий час залишились без гарячої їжі (крім чаю та кофе), але на це не було звернуто ніякої уваги. Зараз маютья випадки, що діти залишають колонію і ідуть по суміжних з колонією селах здобувати у селян для себе їжі, що гальмує в регулярному проведенні усякої виховавчої роботи та зриву загального обов'язкового навчання.

А тому Софіївська дитколонія № 1 прохає негайно задовольнити колонію продуктами харчування та крамом для пошивки білизни на 140 вихованців, бо

несвоєчасне задоволення і неприйняття на це ніяких заходів, діти колонії залишуться зовсім голодні та роздіті, що може послужити різним захворюванням та ін.

Зав. дитколонією № 1 [підпис]

Рахівник [підпис]

Окреслені обставини передували великому Голодомору 1932-33 років, в умовах якого спеціальна виховна установа, що знаходилася у сільській місцевості, навряд чи могла функціонувати – досі лишається невідомим, що сталося з контингентом вихованців.

Після спустошливих 1932-1933 років Софіївську дитячу колонію № 1 було перетворено на сільськогосподарську виправно-трудова колонію (Червоноармійську – за новою назвою селища Софіївка).

Наставав час виправно-трудова установ. Для Запорізького регіону це були колонії, де, відповідно до Постанови ЦВК та РНК СРСР від 6 жовтня 1929 року, мали утримуватися особи, засуджені до позбавлення волі на термін до 3 років. Решта засуджених до позбавлення волі направлялася в табори у віддалених місцевостях країни.

За матеріалами архіву управління СБУ в Запорізькій області цілком певно можна встановити, що наприкінці 1930-х років в регіоні налічувалося 7 виправно-трудова установ:

- 1 промислова колонія (в районі сучасного м. Мелітополь);
- 2 сільськогосподарські колонії (Червоноармійська та Мелітопольська);
- 4 будівельні (контрагентські) колонії.

Контингент останньої категорії установ активно залучався до робіт, пов'язаних зі становленням запорізького промислового вузлу. За оцінками фахівців, в СРСР тоді загалом біля 40 відсотків усіх будівельних робіт виконувалося засудженими [16]. І це був прямий наслідок 1929 року – «року великого перелому».

В Запоріжжі, обласному центрі із січня 1939 року, на будівництві об'єктів Заводу імені Баранова (тепер «Мотор-Січ») було задіяно спецконтингент ВТК№1 [1]. На об'єктах підприємства «Запоріжбуд» використовувалися засуджені ВТК№2, а на об'єктах «Запоріжсталі» - ВТК№3 [1]. Причому, колонії №1 та №3 так і називалися в офіційних документах, відповідно, «Буд ВТК при Заводі ім. Баранова» та «Буд ВТК при Запоріжсталі» [1].

Контрагентські об'єкти ВТК№4 не встановлено.

Виходячи з відомої на даний час інформації, слід гадати, що протягом 1930-х років середньосписочна чисельність усіх колоній запорізького регіону зазнавала суттєвих коливань. Якщо станом на січень 1935 року у системі Відділу місць ув'язнення (в тюрмах і колоніях) НКВС СРСР утримувалося по Україні в цілому 53 171 особа, то у січні 1938 року цей показник сягнув майже 144 тисяч (143 819 осіб) [16]. На жаль, вагома частка запорізького регіону у цій цифрі невідома, однак, безсумнівно, що дана частка коливалася разом із загальним показником.

Крім відзначеної особливості за кількісним складом, з'ясування потребують і нюанси у якісному складі тогочасного спецконтингенту колоній, які не завжди можна розрізнити з наявної архівної бази. Передусім на увазі мається відсутність диференціації установ за статевою ознакою контингенту, тобто в одних установах,

хоча і роздільно, відбували покарання чоловіки та жінки, що не суперечило загальній практиці виконання покарання у вигляді позбавлення волі в 30-х роках. Водночас, на виконання Постанови ЦВК та РНК СРСР «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» від 7 квітня 1935 року, в колоніях запорізького регіону відбували покарання і особи, яким не виповнилося 18 років. Вказаною постановою для неповнолітніх граничний вік настання повної кримінальної відповідальності (аж до розстрілу) за крадіжки, тілесні ушкодження, вбивства та за спроби вбивства було знижено до 12 років. Це пояснювалося хвилею підліткової злочинності, що захлиснула тоді країну.

Наразі дещо можна сказати і про внутрішній лад у колоніях Запорізької області кінця 30-х – початку 40-х років. За суттю він схематично відповідає теперішній системі тримання у виправних колоніях, адже робочі недоліки у діяльності виправно-трудоустанов, які час від часу відображалися в наказах управління НКВС УРСР у Запорізькій області, навряд чи потребуватимуть додаткових коментарів для сучасного практичного співробітника кримінально-виконавчої системи. Так у наказі по УНКВС УРСР в Запорізькій області від 25 січня 1941 року № 43, щодо недоліків у діяльності ВТК№3, зазначається:

«К наиболее ярким ненормальностям относятся:

В бараках, где содержатся заключенные грязно, нет абсолютно никакого порядка, заключенные ложатся в постель одетыми в верхнюю одежду и обувь. У большинства заключенных нет простыней и ..., спят на одних матрацах, отсутствуют вовсе полотенца и заключенные вытираются одеялами, койки не заправляются, матрацы не ... завязаны узлом.

Наряду с безобразным содержанием заключенных – режим также отсутствует, - среди заключенных имеют место массовые хищения ... других продуктов, заключенные обменивают вещдодовольствие ... так например: бригадир Банько выменял у одного заключенного на хлеб лапти. Банько неоднократно обращался о выдаче ему лаптей и несмотря на наличие таковых в складе, ему их не выдали» [1].

У наступному наказі по УНКВС УРСР в Запорізькій області (№ 172 від 1940 року) йдеться про недоліки в організації роботи у ВТК№1 та частково Мелітопольської сільськогосподарської ВТК (№36):

«27/ III – с.г. были произведены контрольные поголовные обыска в ИТК Запорожской Области, как лично заключенных, так и помещений в коих они содержатся. В результате было обнаружено и изъято большое количество запрещенных предметов, находящихся в общежитиях и находящихся в пользовании у заключенных. По 5-ти ИТК обнаружено и изъято запрещенных предметов Из них - ножи, пилки, лопаты, железные костыли, молотки, топоры, бритвы, одеколон, деньги и т.д..

Особо большое количество запрещенных предметов обнаружено в Строй ИТК № 1 при з-де им. Баранова и С/Х ИТК г. Мелитополь.

По строй ИТК № 1 обнаружено и изъято: ножей – 13 шт., ..., молотков – 5, лопат – 1, напильников – 2, топор – 1, ..., карты самодельные – 5 колод и др..

По этой же ИТК в процессе производства обысков выявлен целый ряд нарушений режима и [?]содержания заключенных, ...: в бараках сплошная грязь,

хранящийся там уголь и ... больше усугубляет положение санитарного состояния ... заключенным при приходе их с работы вовсе отсутствует [обыск], что дает полную возможность свободно проносить в лагерь всевозможные запретные предметы, к тому же повальные обыска не проводятся. Кроме этого комендант ИТК СИРЯК совершенно не следит за сдачей заключенными инструментов после работы ... и заключенные не имея где хранить, заносят их в бараки» [1].

Як видно із загального тону наведених наказів, у той час, як і сьогодні, до адміністрації колоній висувалася сувора вимога щодо дотримання внутрішнього порядку та режиму тримання загалом. За єдину відмінність можна вважати те, що, завдячуючи досвіду своїх попередників, сучасні співробітники кримінально-виконавчої системи володіють більшим арсеналом засобів впливу на оперативну обстановку в установах.

Серед виявлених в архіві УСБУ в Запорізькій області наказів територіального управління НКВС УРСР стрічаються і такі, що відображають протистояння у апараті кримінально-виконавчої системи регіону того часу. Наказ по управлінню НКВС УРСР у Запорізькій області «Про звільнення з органів НКВС робітників Буд ВТК № 1 Дрібаса та Фанина» від 26 травня 1940 року № 220, вочевидь, зафіксував лише попередній підсумок цього протистояння, однак сам по собі даний наказ є цікавим свідченням епохи.

З наказу цілком очевидно, що спусковим механізмом для звільнення начальника Буд ВТК № 1 Фанина Миколи Васильовича та начальника культурно-виховної частини (КВЧ) даної колонії Дрібаса Антона Фомича стали звернення останнього, як парторга ВТК№1, до центрального апарату НКВС республіки та вищих парторганізацій «о якобы имевшем место разгоне коммунистов и хищении государственного имущества, которым руководил Нач. ОИТК т. КОЗАКОВ» [1]. Звичайно, ці звернення не були санкціоновані територіальним управлінням НКВС, де, власне, і працював молодший лейтенант держбезпеки Козаков Василь Сергійович, що, як вже зрозуміло, обіймав посаду начальника відділу виправно-трудових колоній, тобто був прямим начальником і Фанина, і надіславшого звернення Дрібаса.

Фанин, який безпосередньо не звертався до центрального апарату НКВС та вищих парторганізацій, найімовірніше постраждав у цій історії через свою вичікувальну позицію. Дійсно, тоді неможливо було відповісти, що важитиме більше – слово Дрібаса як парторга, або авторитет Козакова як посадовця органів держбезпеки.

Попередній результат цієї історії відомий. І тут навряд чи слід повторювати звичний висновок істориків, що після чисток 1937-1938 років органи держбезпеки отримали певний контроль над партійними організаціями. У контексті історії кримінально-виконавчої системи більш цікавою видається мотивувальна частина наказу про звільнення Дрібаса та Фанина, де через фіксування недоліків розкриваються завдання та зміст виховної роботи зі спецконтингентом.

Дрібасу ставиться у провину недостатній рівень організації серед засуджених політпросвіти: за перші чотири місяці 1940 року було проведено всього 6 політзанять, при цьому, облік відвідування занять та успішності слухачів був відсутній. Крім того, до занять із політпросвіти не залучалися у якості лекторів

особи з числа вільнонайманого персоналу ВТК. Також Дрібасу закидалася погана організація серед спецконтингенту трудових змагань: відповідні індивідуальні договори серед засуджених були відсутні; виконання наявних договорів, що уклалися між бригадами, не перевірялося; кращі виробничники з числа засуджених не популяризувалися; штаб трудзмагання та ударництва не працював. До цих, здавалося б вже достатньо згубних для начальника КВЧ недоліків, додавалися й інші. Робота із виконання плану антирелігійної пропаганди не проводилася. Так само не проводилася виховна робота із неповнолітніми засудженими. Школами не повністю було охоплено неграмотних та малограмотних засуджених. Недостатньо проводилася клубномасова робота – не практикувалися лекції на виробничо-технічні та санітарні теми. Виробничо-наглядна агітація була відсутня. Із категорією рецидивістів не провадилася робота за листом засудженого К. Лейбуха «о порыве с преступной жизнью» (імовірно цей засуджений мав певний авторитет у кримінальному середовищі). Насамкінець Дрібаса було звинувачено у поширенні серед засуджених колонії «контрреволюційної» літератури («10 днів, які приголомшили світ» Джона Ріда).

Випускаючи із поля зору обставини самої «справи Дрібаса», не можна не помітити, що вказаний спектр напрямів діяльності лише одного з підрозділів (КВЧ) виправно-трудової колонії початку 1940-х років дає підстави порівнювати ту із сучасними установами виконання покарань, передусім у функціональному плані. Безперечно, з'ясування потребуватимуть ще багато питань, проте деякі з аспектів діяльності виправно-трудова колонії передвоєнного часу можна встановити вже зараз.

Прикладом, маємо змогу визначити перелік не номенклатурних посад по виправно-трудова колоніях, на які заборонялося «приймають на роботу, перемещать и увольняют» без санкції відділу кадрів територіального управління НКВС. Перелік було затверджено наказом по УНКВС УРСР в Запорізькій області від 19 березня 1940 року № 113. Певним чином цей перелік відбиває кадровий остов тогочасних колоній у їх розподілі за видом і, відтак, дає уявлення про організаційно-штатну структуру кожного виду колоній [1].

По будівельних ВТК погодження у відділі кадрів УНКВС потребували призначення на посади: начальника ВТК, помічника начальника ВТК, політрука, начальника охорони (ВОХРа), начальника обліково-розподільчої частини, начальника культурно-виховної частини, інспектора відділу кадрів, головного бухгалтера, лікаря, машиністки-секретаря.

По сільськогосподарських ВТК - начальника ВТК, політрука, начальника охорони (ВОХРа), начальника обліково-розподільчої частини, начальника культурно-виховної частини, інспектора відділу кадрів, головного бухгалтера, лікаря, машиністки, секретаря.

По промисловій ВТК погоджувалися призначення на посади: начальника ВТК, помічника начальника ВТК, інструктора відділу кадрів, головного бухгалтера та лікаря.

Тим же наказом встановлювався перелік відповідних посад тогочасного органу управління колоніями регіону – відділу виправно-трудова колоній УНКВС УРСР в Запорізькій області. Усього 19 посад: начальник відділу; секретар-

машиністка; начальник обліково-розподільчого відділу та старший інспектор цього відділу; начальник відділу охорони і режиму та старший інспектор цього відділу; оперуповноважений та заступник оперуповноваженого; старший інспектор культурно-виховного відділу; старший бухгалтер фінансового відділу, бухгалтер-інспектор та бухгалтер цього відділу; старший інспектор постачання; лікар-інспектор; головний інспектор відділу кадрів; інспектор мобінспекції; інженер виробництва; ветеринарний інспектор; старший інспектор відділу виправних робіт.

Як видно з останньої посади, до системи регіонального відділу ВТК відносилися і органи, що виконували покарання у вигляді виправних робіт (райони інспекції виправтрудообіт). Контингент цих інспекцій особливо поповнився після Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств і установ». За самовільний ухід з роботи Указом передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на термін від 2 до 4-х місяців, а за прогул – виправно-трудоі роботи за місцем роботи терміном до 6-ти місяців з відрахуванням із заробітної плати до 25 відсотків. Тільки за липень-грудень 1940 року за цим Указом у Радянському Союзі було засуджено 2 091 438 осіб, з яких 1 769 790 – до виправно-трудоіх робіт (84,6%) [16].

Проте більш логічним, аніж інспекції виправно-трудоіх робіт, доповненням для тогочасної кримінально-виконавчої системи були інші підрозділи.

До утворення у вересні 1938 року в складі НКВС СРСР самостійного Головного тюремного управління, в територіальних управліннях НКВС існували єдині відділи місць ув'язнення, що опікувалися діяльністю як ВТК, так і тюрем. Наразі відомо, що тогочасне тюремне відділення запорізького УНКВС, яке після 1938 року перебрало керівництво тюрмами області, очолював до початку Великої Вітчизняної війни сержант державної безпеки Сметшко Іван Ігнатович.

Діяльність тюрем у 1930-х роках має суперечливе значення для історії кримінально-виконавчої системи регіону.

В професійному плані добре, що у I півріччі 1940 року колектив Запорізької тюрми НКВС № 1 виборов у соціалістичному змаганні імені Третьої Сталінської п'ятирічки перше місце серед тюрем НКВС УРСР. Так саме добре, що у тому ж році колектив Запорізької тюрми обійняв у військово-спортивних змаганнях серед тюрем НКВС СРСР почесне третє місце, а серед тюрем НКВС УРСР – перше.

Однак в суспільно-історичному плані мова має йти про діяльність Запорізької тюрми НКВС № 1 та Мелітопольської тюрми НКВС № 2 після виходу оперативного наказу наркомі внутрішніх справ СРСР М.Єжова від 30 липня 1937 року № 00447.

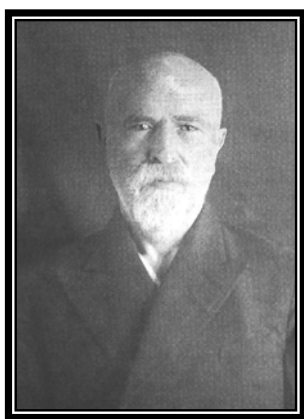
Вказаним наказом місцеві органи НКВС зобов'язувались у найстисліший термін (протягом чотирьох місяців, починаючи із 5 серпня) провести репресії колишніх куркулів, козаків, служителів церкви, членів їх родин тощо.

Як відомо, виконання наказу розтяглося аж до листопада 1938 року і продовж усього цього часу центром репресивної діяльності органів держбезпеки були тюрми НКВС. На підтвердження цього маємо інший документ – один з перших наказів нового наркомі внутрішніх справ УРСР І. Леплевського від 25 серпня 1937 року № 00168. У зазначеному документі підкреслюється необхідність посилення

режиму у тюрмах НКВС республіки, адже там «утримується значна кількість особливо небезпечних злочинців» [18, с.329].

Трагічний парадокс полягає в тому, що саме у цей час в Запорізькій тюрмі НКВС № 1 серед інших репресованих утримувались протоієрей Михайло Богословський, протоієрей Віктор Кіранов та ієрей Олександр Ільєнков, яких у грудні 2000 року Архієрейським Собором Руської Православної Церкви було віднесено до лику сповідників святих Запорізької Єпархії [10, с.130-135; 14, с.23]. У серпні ж 2001 року Священним Синодом Української Православної Церкви до лику святих новомучеників Запорізької Єпархії було віднесено ієрея Олексія Усенка, що на сьомому десятку років утримувався в Мелітопольській тюрмі НКВС № 2 [14, с.34, 40].

Тюрми стали для багатьох священнослужителів своєю рідною спокуютою. Певне уявлення про це дає лист ієрея Віктора Кіранова до близьких [10, с.136]:

Протоієрей
Віктор Кіранов.
Запорізька тюрма,
1937 рік

Образ
Сповідника
Віктора Кіранова

«Путь ко спасению проходит нормально, по указанию ап[остола] Иакова – сперва страдания, затем терпение, а перенося их, приучаешься к смирению, которое, надеюсь, породит в будущем любовь и приведет ко спасению <...>. Перед Богом же виноват за многие и многие грехи, за что и несу это ужасное наказание как заслуженное. Карцер – отсюда только и просить Бога, чтобы простил меня, а я Его лишь благодарю за милость исправления этим путем».

Загалом, згідно довідки про діяльність органів НКВС СРСР у 1937-1938 роках, репресовано було 1 587 030 осіб, з яких розстріляно – 681 692 особи (43%) [16]. В УРСР за весь 1937 рік та перше півріччя 1938 року заарештовано було майже 270 тисяч осіб, з яких 123 367 осіб (45,7%) підлягали розстрілу [11].

Підбиваючи підсумки другого етапу історії кримінально-виконавчої системи Запорізького регіону, відзначимо, що останні організаційно-штатні зміни у територіальних органах управління системи сталися за чотири дні до початку Великої Вітчизняної війни. Дане переоголошення штатів було пов'язане із розділом єдиного Наркомату внутрішніх справ СРСР на два окремих – НКВС СРСР та НКДБ СРСР.

18 червня 1941 року було зареєстровано наказ управління НКВС УРСР в Запорізькій області № 0011, яким штатна чисельність відділу виправно-трудових установ встановлювалася у 16 посад, а окремого тюремного відділення – у 3 посади.

Із початком Великої Вітчизняної війни діяльність кримінально-виконавчої системи згортається. Починається евакуація.

На території УРСР станом на 1 січня 1940 року у виправно-трудових колоніях відбувало покарання 33 424 особи: 11 759 – у промислових, 9004 – у сільськогосподарських, 12 661 – у будівельних (контрагентських) колоніях [16]. Дані цифри не могли скласти мобілізаційної проблеми для республіки з понад сорокамільйонним населенням.

В Запорізькій області на початок війни у місцях позбавлення волі утримувалось біля 3 тисяч осіб, з яких було відправлено до Архангельську – 1336, до Свердловську – 1027, до Уфи – 200 осіб. До м. Сталіно (сучасний Донецьк) пішки було етаповано 500 осіб із Запоріжжя [13, с.28].

Під час окупації на території Запорізького регіону діяли місця ув'язнення, організовані німецькою адміністрацією здебільшого для насадження «нового порядку».

Післявоєнний, третій, етап розвитку регіональної системи виконання покарань є ключовим для розуміння структури сучасної кримінально-виконавчої служби Запорізької області.

Зважаючи на виняткову складність оцінки даного етапу з точки зору виявлення лінії зв'язку із попереднім етапом становлення системи, важливим завданням наразі є якомога чіткіший виклад основних подій у період з 1944 по 1991 роки.

Саме у такий спосіб, без зайвого перевантаження історичним матеріалом, стане зрозуміло, що третій етап в своїх основних рисах наслідує передвоєнний. Їх спільною головною закономірністю є щільний зв'язок установ виконання покарань із народногосподарським комплексом. Власне, установи як формувалися, так і зникали в залежності від соціально-економічної ситуації в регіоні. А тому, незалежно від місцезосташування сучасних установ, їх слід безумовно вважати наступниками сімох виправно-трудових колоній передвоєнного часу.

Однак післявоєнна історія кримінально-виконавчої системи регіону почалася не з колоній.

Із визволенням на початку 1944 року Запорізької області від німецьких військ на її території розпочали активну роботу радянські органи держбезпеки, для потреб яких було утворено три так звані внутрішні тюрми: при самому запорізькому управлінні Міністерства держбезпеки (МДБ) та дві міжрайонні – при Осипенківському і Мелітопольському міськвідділах МДБ. Найвірогідніше, основне призначення цих тюрем полягало у відповідній фільтрації населення, що залишалося на окупованих територіях.

Про жорсткість режиму у цих тюрмах свідчить наказ по управлінню МДБ УРСР в Запорізькій області від 27 листопада 1946 року № 48, яким наглядача однієї з цих установ було віддано під суд Військового Трибуналу за сприяння у листуванні арештованої жінки з її чоловіком [1].

У перші післявоєнні роки потреба у внутрішніх тюрмах МДБ очевидно стала меншою. Відтак наказом по УМДБ в Запорізькій області від 15 січня 1947 року № 7 було розформовано Осипенківську і Мелітопольську міжрайонні тюрми [1].

Подальший розвиток кримінально-виконавчої системи регіону у цей період пов'язаний із функціонуванням табору для військовополонених німців (№100) [6].

Табір складався з управління, що знаходилося біля залізничної станції Запоріжжя-II, та сімох окремих табірних пунктів (ОТП), які у відповідності із четвертим п'ятирічним планом, затвердженим у березні 1946 року сесією Верховної Ради СРСР, брали участь у відновленні підприємств, жилого фонду та інфраструктури регіону: «Запоріжсталі», «Дніпроспецсталі», Моторобудівного заводу (ім. Баранова), Шостого селища, траси Харків-Симферопіль тощо.

В 1950 році табір було розформовано, а на базі його окремих табірних пунктів утворено звичайні виправно-трудова колонії.

Після війни налагодилася і робота двох сільськогосподарських установ – Мелітопольської та Червоноармійської колоній, які дістали найменування, відповідно, ВТК№10 та ВТК№20.

Мелітопольська сільгоспколонія мала навколо села Новомиколаївка єдиний масив земельних угідь, тоді як Червоноармійська сільгоспколонія складалася з чотирьох окремих ділянок: ділянка №1 – селище Червоноармійське, ділянка №2 – село Барвинівка, ділянка №3 – село Володимирівка, ділянка №4 – село Московка.

Після березня 1946 року, коли НКВС СРСР було перетворено на МВС СРСР, загальне керівництво виправно-трудовами установами області здійснювалося відділом ВТК управління МВС УРСР в Запорізькій області.

Даний підрозділ було суттєво скорочено і перетворено на відділення після великої амністії, яка вийшла у зв'язку зі смертю в березні 1953 року Сталіна. Тоді чисельність колоній в області скоротилася до чотирьох: двох сільськогосподарських (№10 та №20) і двох контрагентських (№159 та №175).

Нетривалий час, із березня 1953 року по січень 1954 року, кримінально-виконавча система країни знаходилася у підпорядкуванні Міністерства юстиції СРСР. Передовсім це стало наслідком гострої внутрішньополітичної боротьби, але після розстрілу у грудні 1953 року Л. Берії кримінально-виконавчі установи вже 21 січня 1954 року відповідною постановою уряду було повернено до системи Міністерства внутрішніх справ СРСР.

Невдовзі, а саме 10 липня 1954 року, Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про затвердження Положення про виправно-трудова табори і колонії МВС СРСР». Згідно цієї постанови у виправно-трудовах колоніях відбували покарання: 1) особи, засуджені до позбавлення волі на строк не більше 3-х років; 2) особи, засуджені уперше за посадові, господарські та інші не особливо небезпечні злочини; 3) особи, переведені із дитячих трудових колоній для подальшого відбування покарання. Решта засуджених до позбавлення волі відбувала покарання у таборах.

Зі змісту цієї Постанови зрозуміло, що, як і раніше, основна маса спецконтингенту етапувалася у віддалені табори.

У 1956 році загальна кількість спецконтингенту в установах Запорізької області становила 3,6 тис. осіб, з яких 21% (770 осіб) складали жінки [8, с.127].

І навіть ці, відносно невеликі, показники поступово зменшувалися в умовах десталінізації.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 року, на місцях працювали комісії з перегляду справ громадян, засуджених за посадові і господарські злочини, водночас переглядалися справи неповнолітніх.

В Запорізькій області відповідна комісія переглянула 580 справ, за наслідками чого було звільнено 447 осіб, у тому числі 63 неповнолітніх. Термін покарання було зменшено 60 особам, у тому числі 13 неповнолітнім [8, с.127].

За чисельністю спецконтингенту кримінально-виконавчі установи Запорізького регіону являли собою периферію радянської системи місць ув'язнення.

Дана ситуація почала змінюватися наприкінці 1950-х років, точніше, після прийняття 14 листопада 1957 року Постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи із трудового використання засуджених». Зазначеною Постановою Міністерству внутрішніх справ СРСР та союзних республік дозволялося продовж 1958-1960 років направляти 60 відсотків планових надходжень від виробничо-господарської діяльності виправно-трудових установ на розвиток власного виробництва та благоустрій жилих зон [16].

Усвідомивши можливість зміцнення економічної бази місць ув'язнення, МВС УРСР спрямувало свої зусилля на розширення промислової складової у системі республіканських виправно-трудових установ, у зв'язку із чим у січні 1959 року відділення ВТУ управління МВС УРСР в Запорізькій області було перетворено на відділ, доукомплектація штатів якого здійснювалася за рахунок досвідчених у виробничо-господарських питаннях співробітників. Очолив новий підрозділ полковник Ластовецький Олександр Федорович [6].

Першим визначним випробуванням для колективу обласного відділу виправно-трудових установ стало відкриття у 1959 році двох промислових ВТК - №32 та №77, остання з яких функціонує у м. Бердянськ і досі.

Колонія ж №32 була утворена на базі Молочанського обозного заводу, що дало привід місцевим жителям казати про втрату робочих місць для законослухняних громадян. Відтак наступні два роки позначилися у діяльності цієї установи численними скаргами і проханнями щодо її закриття.

Та з 1961 року ситуація із виправно-трудовими установами набуває в УРСР якісно іншого, масштабнішого, підходу, коли таке непросте питання, як закриття Молочанської ВТК № 32 було вирішено у робочому порядку.

На виконання спільного рішення ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 3 квітня 1961 року щодо затвердження Положення про виправно-трудові колонії і тюрми МВС союзних республік, на території УРСР, зокрема у Запорізькій області, утворювалися виправно-трудові установи, де мали б відбувати покарання основні категорії загальнокримінального елементу. Практика масової відправки спецконтингенту до віддалених таборів полишалася.

В 1962 році у Запорізькому регіоні в тісній кооперації з промисловими підприємствами було сформовано дві нові колонії: ВТК № 88 у с. Мала Токмачка та ВТК № 99 у с. Біленьке.

У тому ж році, після наполегливих звернень керівництва Моторобудівного заводу, з об'єктів у м. Запоріжжя було знято контрагентську колонію № 159. Її винесли на територію Червоноармійської сільгоспколонії і реорганізували у промислову ВТК № 55.

Взагалі, 1960-ті роки були плідними на виникнення нових і реорганізацію старих установ.

В 1961 році на ділянці № 1 Червоноармійської сільгоспколонії було утворено перший в області лікувально-трудоий профілакторій (для чоловіків). Після невдалої передислокації даної установи у місто Запоріжжя, на контрагентські об'єкти «Запоріжалюмінбуду», її було повернено в 1967 році у сільську місцевість – селище Кам'яне, де установа отримала найменування ЛТП № 6.

У 1963 році через неможливість забезпечення належного нагляду і охорони засуджених було розформовано Мелітопольську сільськогосподарську ВТК № 10. На основі її господарства організували Мелітопольський племзавод.

У 1964 році на ділянці № 3 Червоноармійської сільгоспколонії був організований жіночий лікувально-трудоий профілакторій. В 1966 році його було перенесено на нову ділянку ВТК № 20 (с. Яковлеве), а у 1968 році профілакторій розформували.

У 1965 році було закрито Мелітопольський слідчий ізолятор, відомий раніше як Мелітопольська тюрма. На місці даної установи із 1967 року почала діяти виховно-трудова колонія для неповнолітніх правопорушниць [4; 6].

Така насиченість подіями дає право називати 60-ті роки школою професійного становлення особового складу кримінально-виконавчої системи Запорізької області. Бо саме у цей час увиразнюється суть виробничо-господарської проблематики у діяльності виправно-трудоих установ, накопичується досвід належної організації в колоніях нагляду і охорони, окреслюються нагальні питання у здійсненні карально-виховного впливу на засуджених, контингент яких значно урізноманітнися.

1960-ті роки.

*Вручення перехідного Червоного прапору установі ЯЯ-310 / 20
за перемогу у соціалістичному змаганні серед ВТК республіки.*

У центрі: начальник політвідділу ВТУ МВС УРСР *Косигін Д.І.* (6-й зліва)
та начальник відділу ВТУ УВС області *Ластовецький О.Ф.* (7-й зліва)

Однак усі поставлені часом завдання були успішно розв'язані. Останньою запізнілою віхою тут можна вважати реорганізацію протягом 1974-1975 років Червоноармійської ВТК № 20 у промислову колонію.

1970-ті роки проходять для кримінально-виконавчої системи регіону під знаком розширення промислового виробництва. Міцніють кооперативні зв'язки із «Запоріжсталлю», «Дніпроспецсталлю», «Азовсталлю», Моторобудівним та Автомобільним заводами тощо. Суттєво зростають надходження від власної виробничої діяльності. І, як наслідок динамічного розвитку, у 1978 році відділ ВТУ УМВС в Запорізькій області перетворено на управління.

Наступне десятиліття було завершальним у третьому етапі історії кримінально-виконавчої системи регіону.

Першою помітною подією у 80-ті роки стала реорганізація ЛТП № 6 у виправно-трудоу установу № 101. Це відбулося у 1982 році.

В 1984 році біля новоутвореної колонії з'являється інший лікувально-трудоий профілакторій – ЛТП № 34, на базі якого у 1992 році буде утворено Вільнянській слідчий ізолятор.

Решта подій цього десятиліття розмістилася у хронологічному порядку наступним чином.

У 1986 році на базі цеху Дніпропетровського стрілочного заводу у селищі міського типу Веселе утворено лікувально-трудоий профілакторій № 47, який в 1991 році після значного скорочення спецконтингенту було перепрофільовано у сільськогосподарську колонію (ВТК № 8) і винесено у с. Озерне.

Наприкінці 1987 року виправно-трудова установа № 101 реорганізується у лікувально-трудоий профілакторій № 43, але вже через чотири роки установі знов повертають статус виправно-трудої колонії.

В 1988 році на землях радгоспу «Мокрянка» формується ще одна сільськогосподарська колонія. Вона отримала назву Дружелюбівська ВТК № 1.

У 1980-ті роки також було вжито заходів для утворення двох виправно-трудоих колоній загального режиму: ВТК № 102 в м. Гуляйполе (у 1982 році) та ВТК № 106 в с. Сухоіванівка Василівського району (у 1984 році). Але діяльність цих установ себе не виправдала і вони були закриті.

Спостерігаючи за цим коловоротом перетворень, головне зрозуміти, де у той час було закладено резерви для подальшого виживання органів і установ виконання покарань у суперечливій 1990-ті роки.

У даному випадку йдеться про потенціал одного з основних положень радянського виправно-трудоого законодавства – «виправлення через суспільно корисну працю». Це положення не лише виправдало бригадно-загонну систему тримання засуджених, а й дозволило через правильну організацію працевикористання спецконтингенту зміцнити економічну базу кримінально-виконавчої системи, що, кінець-кінцем, і відіграло ключову роль у збереженні стабільності в установах у пострадянській період, коли держава не завжди могла забезпечувати свої гарантії із утримання спецконтингенту.

Робочий візит
до установи ЯЯ-310/77
міністра внутрішніх справ УРСР.
28 листопада 1985 року.
Зліва на право:
начальник УВС області
Тищенко М.В., начальник установи
Кудінцев В.А., міністр Гладуш І.Д.

Безперечно, вказане положення про чільне місце праці у процесі виправлення засуджених зазнає із часом кардинального перегляду, тим більше, що цим вже переймаються органи прокуратури і низка правозахисних організацій, однак, перш ніж відмовлятися від старих перевірених засад, слід сформулювати нове бачення проблеми та запропонувати альтернативні принципи економічної безпеки органів і установ виконання покарань. Подібний підхід поки що відсутній.

Повертаючись до фактичної канви, зазначимо, що у четвертий період своєї історії, який ще не завершено, кримінально-виконавча система Запорізького регіону вирушила одразу після проголошення Незалежності України в 1991 році і, треба сказати, вирушила у надпотужному складі: вісім виправно-трудова колоній (ВТК №№ 20, 55, 77, 88, 99, 101; 1, 8), один лікувально-трудова профілакторій (ЛТП № 34), одна виховно-трудова колонія та один слідчий ізолятор. Усього: 11 установ. Великими зусиллями ці масштаби було збережено і сьогодні Запорізька кримінально-виконавча система поправу входить у п'ятірку найбільших в Україні.

Джерела та література:

1. Архів управління СБУ в Запорізькій області:
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 21 [октября] 1939 года № 592;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 19 марта 1940 года № 113;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от [...] апреля 1940 года № 172;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 26 мая 1940 года № 220;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 18 октября 1940 года № 539;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 23 декабря 1940 года № 660;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от [...] января 1941 года № 6;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 6 января 1941 года № 7;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 17 января 1941 года № 35;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 18 января 1941 года № 36;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 25 января 1941 года № 43;
 - Приказ УНКВД УССР по ЗО от 18 июня 1941 года № 0011;
 - Приказ УМГБ УССР по ЗО от 27 ноября 1946 года № 48;
 - Приказ УМГБ УССР по ЗО от 15 января 1947 года № 7.
2. Выписка из протокола заседания бюро Запорожского окружного комитета КП(б)У о работе Комитета содействия Днепрогэстроу от 14 декабря 1926 г. // Первенец индустриализации страны – Днепротгэс имени В.И. Ленина. – Запорожье, 1960. – С.28-29.
3. Карагодин А.И. История запорожского края: 1770-1917 (документы и материалы). – Запорожье, 2002:
 - А.С. Афанасьев-Чужбинский о городе Александровске в середине XIX века. 1856 год. – С.138-143;
 - Заседание городской ратуши о застройке г. Александровска. 4 декабря 1858 года. – С.235-236;
 - Список трактиров и питейных заведений в городе Александровске и предместьях его за 1884 год. – С.308-314;
 - Сведения о народонаселении и промышленности города Александровска. 13 мая 1895 года. – С.237-238;
 - Анкета о городе Александровске Екатеринославской губернии (1903 год). – С.326-332;
 - Ведомость о числе жителей г. Александровска и Александровского уезда по сословиям за 1904 год. – С.332-333;
 - Состав Александровской городской думы в 1903 году. – С.374-375.
4. Кузьменко И.В. Воспоминания. (На російській мові). Рукопис // Бібліотека управління ДДУ ПВП в Запорізькій області.
5. Лист завідуючого Софіївською дитячою колонією на Запоріжжі до ВУКООПСІЛКІ про загрозу голоду й хвороб від нестачі продовольства // Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 309.
6. Сафонов В.М. Воспоминания. (На російській мові). Рукопис // Бібліотека управління ДДУ ПВП в Запорізькій області.
7. Бабушкин А. История попечительства и посещения тюрем в России // «Тюрьма и общество». Материалы семинара. – Донецк, 2000. – С.69-74.
8. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів, 1996.
9. Галаншина Т.Г., Закурдаев И.В., Логинов С.Н. Владимирский централ. – М., 2007.
10. Доненко Н. Новомученики города Бердянска. – М., 2001.
11. Мудров А. «Большая чистка» в Украине // Зеркало недели. – 10 ноября 2007 г.. – С.27.
12. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 г.). – Запорожье, 1992:
 - Я.П. Новицкий История г. Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770 – 1806 гг.). – С.5-27;
 - Запорожье. Очерк из «Истории городов и сел Украинской ССР (Запорожская область)». – С.39-60.
13. Під жорнами «класової боротьби». Політичні репресії на Запоріжжі (1917 – 1990 рр.) // Реабілітовані історією (Запорізька область). – Запоріжжя, 2004. – С.7-44.
14. Собор Запорожских святых. – Запорожье, 2001.
15. Стойчев В. Свято-Покровская церковь // МИГ. – 15 ноября 2007 г.. – С.54.
16. Тимофеев В.Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события. – Чебоксары, 1999.
17. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). – Харків, 2000.
18. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицкий. Особа, час, оточення. – К., 2002.

Начальники територіального органу управління кримінально-виконавчої системи Запорізького регіону

Мазанкін Дмитро Митрофанович

*(очолював відділення
ВТК УВТК МЮ/УМВС УРСР
в Запорізькій області
з 1953 по 1955 рік)*

Кіхтєв Іван Іванович

*(очолював відділення
ВТК УВС виконавчого комітету
Запорізької обласної ради
з 1955 по 1958 рік)*

Ластовецький Олександр Федорович

*(очолював відділ
ВТУ УВС/УОГП виконавчого комітету
Запорізької обласної ради
з 1959 по 1968 рік)*

Волков Дмитро Петрович

*(очолював відділ
ВТУ УОГП/УВС виконавчого комітету
Запорізької обласної ради
з 1968 по 1970 рік)*

Петруня Михайло Васильович

*(очолював відділ/управління
ВТУ УВС виконавчого комітету
Запорізької обласної ради
з 1970 по 1982 рік)*

Селеменєв Валентин Васильович

*(очолював управління
ВТУ УВС виконавчого комітету
Запорізької обласної ради
з 1982 по 1984 рік)*

Борзенков Іван Гервасійович

*(очолював управління
ВТУ/ з виправних справ УВС виконавчого
комітету Запорізької обласної ради
з 1984 по 1993 рік)*

Федотюк Павло Кузьмич

*(очолював управління ВТУ
УМВСУ в Запорізькій області
з 1993 по 1995 рік)*

Завгородній Костянтин Васильович
*(очолював управління ВТУ
 УМВСУ/ УДДУ ПВП в Запорізькій області
 з 1996 по 1999 рік)*

Федченко Олександр Андрійович
*(очолював управління ДДУ ПВП
 в Запорізькій області
 з 1999 по 2001 рік)*

Тетерук Валерій Володимирович
*(очолював управління ДДУ ПВП
 в Запорізькій області
 з 2001 по 2005 рік)*

Суров Віктор Федорович
*(очолює управління ДДУ ПВП
 в Запорізькій області
 з 2006 року і по теперішній час)*